

SZEMLE

Új nyelvészeti sorozatot indított a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány

1. TÓDOR ERIKA-MÁRIA, Hétköznapi kétnyelvűség. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2019. 251 lap. – 2. KOCSIS ZSUZSANNA, Kora újkori levélmokkok. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2020. 250 lap.

1. A Szépirodalmi Figyelő Alapítvány nyelvtudományi könyvsorozatot indított útjára Gondolat-Jel címmel. A sorozat szerkesztői KOCSIS ZSUZSANNA és KRIZSAI FRUZSINA. A Gondolat-Jel első kötete 2019-ben, a második 2020-ban jelent meg, illetve azóta újabb két kötettel gyarapodott. Már ez az első két kötet jelzi azt a sorozatszerkesztői koncepciót, hogy a nyelvtudomány legkülönbözőbb részterületeit kísérel meg felölelni a sorozat: egyikük a mai romániai magyar anyanyelvű fiatalok kétnyelvűségét mutatja be, míg a másik kötet rendkívül változatos módszerekkel határozza meg és különíti el egymástól egy 16. században keletkezett, misszilisekből álló források csoport írnokait. A két vizsgálat korpuszát így közel öt évszázad választja el egymástól. A kiadó korábban könyvbemutatót is szervezett az új könyvsorozat első két darabjának bemutatására, amelyet az ismert járványügyi körülmények miatt szükséges volt előbb elhalasztani, majd a későbbiekben részlegesen a virtuális térbe áthelyezni.

Az új nyelvtudományi sorozat első két darabja között számos különbség van: a kétnyelvűséggel foglalkozó kötet tanulmányok gyűjteménye – melyek azonban tematikusan szorosan összetartoznak –, míg a kora újkori írnokok kiletét tárgyaló kötet monográfia, melynek alapja a szerző doktori értekezése. A művek meghatározó módon különböznek a leírni kívánt nyelvhasználati jelenségeknek a jelenhez viszonyított idővonatkozásait tekintve is: az első kötet a nyelvtudományi értelemben vett jelen nyelvhasználati szokásait kutatja, míg a második kutatásának tárgya és módszerei a „történeti nyelvészet” címkével jelölhetők, hiszen egy 16. századi zárt történeti korpusz elemzését foglalja magába. A fentiek miatt egészen más módon jutnak el a szerzők az elemezni kívánt adatokhoz: TÓDOR ERIKA-MÁRIA megfigyeléssel, interjúkkal és kérdőívekkel, míg KOCSIS ZSUZSANNA a levéltári iratok aprólékos tanulmányozásával. Közös ugyanakkor a két munkában, hogy a nyelvhasználatának különféle módjait azok társadalmi beágyazottságában vizsgálják: a romániai magyar fiatalok kétnyelvűsége esetében ez egyáltalán nem meglepő, de meggyőződik róla az olvasó, hogy a 16. századi írnokok esetében sem nélkülözhető szempont a levelek íróinak szociokulturális háttere, műveltsége, kétnyelvűsége vagy a különféle nyelvváltozatokhoz való viszonyulása. Mindkét munkára jellemző – a specifikusan a magyar nyelvhasználó közösséget érintő választott témák ellenére is –, hogy a legnagyobb gondossággal helyezik el saját szűkebb kutatásukat a nemzetközi nyelvtudomány kontextusában. Ez magába foglalja a releváns nemzetközi szakirodalom fogalmi apparátusának biztos ismeretét és a szükséges mértékig való ismertetését, legfőképpen azonban a nemzetközi tudományosság eredményeinek integrálását saját vizsgálódásukba. A két kötet tárgya tehát a 16. századi írott nyelv és a 21. században beszélt magyar nyelv egy-egy szelete.

2. A sorozat első darabja a Hétköznapi kétnyelvűség címet kapta. (Itt megjegyzendő, hogy maga a kötet is többnyelvű, hiszen készült hozzá egy román (183–210) és egy angol nyelvű összefoglaló áttekintés (211–240). TÓDOR ERIKA-MÁRIA munkájának témája a romániai magyar iskolák, kevésbé metonimikusan fogalmazva az iskolát látogató nyelvhasználók (tanulók, tanárok és nem pedagógusként dolgozó iskolai alkalmazottak) kétnyelvűsége. A kutatás választott témája hatalmas területet ölel fel: az iskolák nyelvi tájképét, a diákok és pedagógusok beszédét tanórán és tanórán kívül, a nyelvválasztás és kódváltás kérdéskörét különféle iskolai szituációkban, a tulajdonnevek használatának problémáját (magyar és/vagy román elnevezést használnak-e). Hogy miért éppen az iskolai nyelvhasználat van a kutatás fókuszában? Érdemes belegondolni, mennyi időt töltenek naponta az iskolában, továbbá iskolatársaikkal a diákok (a valós és virtuális térben), ráadásul életüknek egyik legfogékonyabb szakaszában, amely nyelvi szocializációjuknak is meghatározó periódusa. Csak helyeselni lehet, hogy a de facto iskolán kívüli tevékenységek nyelvhasználata is tárgya a kötetnek: így arról is képet kapunk, milyen nyelven tájékozódnak a televízióban, a közösségi oldalakon vagy zenei fájlmegosztókon a diákok.

A kötet szerzőjéről tudható, hogy nem kívülről érkezett megfigyelő a romániai magyarság többnyelvű közegében, hanem maga is része ennek a közösségnek. Ebből arra is következtethetünk, hogy az egyén többnyelvű közegben való nyelvi viselkedése nem kizárólag tudományos probléma számára, hanem maga az eleven mindennapi valóság. A kötet előszavában így vall a szerző a kutatási téma iránti érdeklődése kialakulásáról: „A kutatás elkezdését, többek között, a kisebbségi lét életképei, mindennapjai ihlették. Gyermekkorom óta foglalkoztat annak a folyamata, ahogyan az emberek különböző élethelyzetekben, különböző megmutatkozási vagy önkifejezési stratégiákat választanak. Elég, ha csak a keresztnévek ékezetes vagy ékezetmentes használatára, vagy a családnevekben kódolt történetekre, döntéshozatalokra gondolunk.” (9.) A személyes érintettség, a saját tapasztalatok rendkívül sokat segítenek a szerzőnek, hogy a kutatás anyagát szolgáltató interjúkat és kérdőíveket a megfelelő „helyismerettel” készítse elő, továbbá hogy a terepmunka során maximális empátiával közelítsen adatközlőikhez. Ugyanakkor a személyes érintettség ellenére sikerül elkerülnie, hogy az elemzés bármely pontján „kiessen” kutatói szerepéből: elveszítse objektivitását vagy morális ítéleteket alkosson egyes nyelvi és nem nyelvi magatartásformákról (annak ellenére, hogy a leírt élethelyzetek sok helyütt kínálnak lehetőséget erre).

A munka első felében olyan tanulmányok kaptak helyet, amelyek tematikusan igen szorosan összetartoznak, mivel a nyelvi tájkép, azon belül is az iskolai nyelvi tájkép, az iskolai nyelvhasználat áll homlokterükben. Közülük az első, Fogalmak és jelentések címmel (13–24) a nyelvi tájkép fogalmának alakulását, változását tárgyalja a nemzetközi szakirodalom alapján. A második, terjedelmes tanulmány az Iskolai nyelvi tájkép és nyelvhasználati szokások (25–80) címet viseli. Ezt három jól elkülönülő részre osztja a szerző. Elsőként az iskolai nyelvi tájképre vonatkozó kutatás módszertanát mutatja be. Ebből megtudható, hogy a többlépcsős adatgyűjtés 2012-ben kezdődött el, és 2016-ban fejeződött be. Arról is vall, hogy a kutatásban igen fontos szerepe volt az iskolai terek rendszeres bejárásának és az iskolai vizuális környezet fotódokumentálásának, a tanórák megfigyelésének, továbbá a diákokkal készített interjúknak. A tanulókkal készített interjúk során olyan rendkívül fontos kérdésekre is választ adtak a diákok, hogy például „Szerinted miért jó magyar iskolába járni?, vagy éppen „Szerinted melyik a leghasznosabb nyelv? Miért?”. A második rész Az iskolai nyelvi tájkép: múlt és jelen címet viseli (45–66). Ebben éles

kontrasztban mutatja be a szerző a rendszerváltás előtti és utáni iskolai nyelvi tájképet, idősebb nemzedékekhez tartozó pedagógusokkal készült mélyinterjúk alapján. A két világ ütközésén túl is finom megfigyeléseket tesz a létező romániai szocializmus nyelv- és nemzetiségi politikájának változásairól, az egyes alkorszakokhoz rendelhető „hivatalos” oktatási iránymutatásokról. Az iskola nyelvi tájképének változása mint cseppben a tenger remekül mutatja a társadalmi környezet folyamatos változását. A pedagógusokkal készített mélyinterjúk valójában legalább olyan jó forrásai lehetnének az *oral history* címkével jelölhető, személyes élményeket magukba foglaló forrásokon alapuló történeti kutatásoknak, mint amennyire jól használhatóak jelen szociolingvisztikai kutatásban. A tanulmány harmadik része pedig Iskolai életképek és történetek (67–80) címmel ad ízelítőt az 1950-es és 1960-as évek romániai iskolájának nyelvi tájképéből. A válogatott fényképanyag vizuálisan szemlélteti a pedagógusok által az interjúkban szavakkal fölvázolt korrajzokat. Ezen a ponton kicsit sajnálja az olvasó, hogy a fényképek közlésének mérete és a képek felbontása nem teszi lehetővé a finom részletek tanulmányozását.

A következő tanulmányban (Nyelvi viselkedés és nyelvi énkép, 81–112) már nem az iskolai vizuális környezet és a tanügyi előírások, hanem a nyelvüket használó többnyelvű diákok állnak a középpontban. Alapfogalma a *nyelvi énkép*, melyet így határoz meg a szerző: „tartalmazza az egyén nyelvi szocializációjának én-történetét (azaz, hogy milyennek látja önmagát), valamint az erre vonatkozó értékítéleteit (hogyan értékeli önmagát), hatást gyakorolva a beszélő magatartására” (85). TÓDOR ERIKA-MÁRIA megkísérli azt is kideríteni, mely nyelvet/nyelveket tartják a magyar tannyelvű diákok hasznosnak, és melye(ke)t szépnek. Fontos megállapítása empirikus vizsgálatának, hogy a magyar tannyelvű diákok értékítéleteiben élesen elkülönül egymástól a „leghasznosabb” és a „legszebb” nyelv, hiszen a megkérdezett diákok több mint 70%-a magyart jelölte meg a legszebb nyelvként, ellenben közel 60%-uk az angolt leghasznosabbként. További érdekesség, hogy a románt is lényegesen többen nevezték meg leghasznosabbként, mint a magyart. Az anyanyelvhez való döntően pozitív viszonyulás esetükben nem jár együtt azzal, hogy ne gondolkodnának pragmatikusan az egyes nyelvek hasznosságáról a társadalmi érvényesülés tekintetében.

Az iskolai nyelvi szocializáció szintjei magyar tannyelvű iskolákban (113–139) számos kérdést vet föl a kétnyelvű közegben működtetett iskolák tanulóinak, pedagógusainak és más dolgozóinak nyelvhasználatával kapcsolatban. Csak ízelítőül néhány kérdéskör: a romániai helynevek használatának variabilitása a (különféle) tanórákon, az iskolai minősítések kétnyelvűsége vagy éppen a különféle (nyelvi közegben zajlott) tanári életutak hatása a pedagógus nyelvi hitvallására és munkájára.

A Nyelvi érintkezés és kétnyelvű lét címen megjelent tanulmány (141–168) fő kérdése, hogy miképpen értékeli a megkérdezettek a kétnyelvű közegben élő beszélő beszédének olyan szükségszerű sajátosságához, mint például a vendégnyelvi (államnyelvi vagy angol hatásra jelentkező) elemek használata anyanyelvükben. Az értékítéletek pontosabb felderítése érdekében a legadekvátabb adatgyűjtési eljárást, az ügynökvizsgálati módszert alkalmazta a szerző, de a későbbiekben a válaszadók nyelvi önmegfigyelésének és az erre adott reflexióknak a megismerése is célja volt.

A kötet utolsó tanulmánya (169–180) a kutatás eredményeinek gyakorlatban való alkalmazhatóságával kapcsolatos vizsgálódás eredményeit foglalja össze – bizonyítva ezzel, hogy a vizsgálatok nem öncélúak, mivel társadalmilag hasznosítható eredményekkel szolgálnak. A tanárszakos hallgatók körében végzett kutatás során a szerző megkísérelte tudatosítani

a leendő pedagógusokban, hogy az iskolai nyelvi tájképnek milyen hatásai lehetnek a tanítási-nevelési folyamat kimenetelére és magukra a kétnyelvű diákokra. A kutatás e vonatkozásban annak bizonyítása is, hogy az iskolai nyelvi tájkép a tanári eszköztárnak hasznos eleme lehet – ha a megfelelően felkészült pedagógus tudatosan alkalmazza.

3. Az új sorozat másodikként megjelent darabja KOCSIS ZSUZSANNA munkája, mely egy 16. századi misszilisekből álló korpuszra irányuló, múltbéli „nyomozásra” viszi magával az olvasót – nyelvi anyaga közel öt évszázadnyira esik TÓDOR ERIKA-MÁRIA kutatásától. A Kora újkori levélnokok című monografikus kötet alapkérdése az, hogy miképpen, milyen módszerekkel lehet elkülöníteni egy 16. századi forráscsoport lejegyzőit egymástól.

A történeti nyelvészeti vizsgálódások, közöttük a főként a filológia irányultságúak nem tartoznak a mai magyarországi fiatal kutató generációk által legintenzívebben művelt területek közé. Önmagában ezért is öröndetes, hogy vannak olyan hazai felsőoktatási műhelyek, amelyek ilyen irányú kutatásra teszik fogékonyvá és készítik fel hallgatóikat.

Az elmúlt két évtizedben főként HAADER LEA munkáinak köszönhetően a kódexkezek azonosításában számos új eredmény született. Különösen fontos és új irányt nyitott a kutatásokban azzal, hogy a hibázás tipológiáját rendszerszerűen felhasználta a kódexmásoló kezek azonosításban. Ebből következően fontossá vált, hogy a kézazonosítás módszerei megújuljanak, finomodjanak más, későbbi korban keletkezett nyelvemléktípusok esetében is. Éppen ezért nagyon időszerű a munka azon módszertani célja, hogy a gyakorlatban vizsgálja meg: milyen módszerek lehetnek a kutató segítségére a misszilisek írnokainak azonosításában. A kötet szerzőjének kiindulópontja az, hogy a csak paleográfiai alapokon nyugvó kézazonosítás önmagában sokszor nem vezet(het) sikerre, vagyis nem elegendő a scriptorok elkülönítéséhez és azonosításához. Ezt a feltevést a szerző által elvégzett komplex kutatás a későbbiekben szemléletesen illusztrálja.

A mű első fejezetében (Bevezető, 9–17) KOCSIS ZSUZSANNA leírja, milyen eredmények várhatóak egy, az írnokok identifikációjára vonatkozó kutatástól. Már itt megfogalmazza igényét arra, hogy új vizsgálati lehetőségeket találjon az írnokok azonosítására, illetőleg újra rangsorolja a már ismert vizsgálati módszereket abból a szempontból, hogy milyen mértékben találtnak alkalmasnak a misszilisek írnokainak azonosítására. A következő fejezetben (19–35) nagyon gazdag áttekintést ad arról, hogy milyen módszereket szokás alkalmazni a kézazonosításban: szinkrón és történeti iratok kezeinek meghatározásában.

Üdvözlendő a szerző eljárása, amellyel a 3. fejezetben (Levelek és levélnokok a 16. századi főúri udvarokban, 37–50) bemutatja a levelek keletkezésének főbb körülményeit és magának a levélnoknak a szociokulturális hátterét – kitérve a diktálás problematikájára („fejek” és „kezek”), a levelek kötelező részeire és a főúri udvarokban foglalkoztatott írnokok nyelvismertére és műveltségére. Fontos és érdekes információkat tudunk meg arról, hogyan értékelték és miként fogadták a korban egy főúr saját kézzel írott levelét, és miként az írődeákja által jegyzett. Ha a korabeli társadalmi környezetnek, szokásoknak és viselkedéskultúrának ezeket a finom részleteit figyelmen kívül hagyná a kutató, akkor könnyedén vonhatná le téves, anakronisztikus következtetéseket. A szerző alaposágának köszönhetően sikeresen elkerüli ezeket a csapdákat.

A korpusz bemutatása a 4. fejezetben (51–60) kapott helyet. Ebből megtudható, hogy a vizsgálat korpusza döntő részben a TERBE ERIKA által kiadott Svetkovics-levelezés (Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1538–1575. Magyar Nyelvtudományi

Társaság, Budapest, 2010). A szerző kiadott levéltári forrást használ, azonban – céljainak megfelelően – a levelezésnek minden egyes kéziratát tüzetesen, paleográfiai szempontokat is érvényesítve át kellett tanulmányoznia. A már publikált levelekből álló korpuszt a szerző kiegészítette eddig kiadatlan levéltári forrásokat tartalmazó két alkorpusszal: Batthyány I. Ferencnek 10, Perneszy Andrásnak 18 kéziratával.

Az 5. fejezetben (61–74) mutatja be a szerző az írnokok elkülöníthetőségének lehetőségeit az íráskép alapján. Ebben az íráskép jellemzői alapján 41 típust talál a vizsgált korpuszban, és meggyőzően mutatja be, hogy a Svetkovics-, Batthyány- és Perneszy-levelek közül melyek tartoznak ugyanabba a típusba. Ez a későbbiekben lehetővé teheti annak vizsgálatát is, hogy miként mozogtak az írnokok, és mennyire állhattak kettős vagy többes alkalmazásban. A korpusz paleográfiai alaptípusai a más szempontú csoportosításokra vetítve a későbbiekben segítenek kirajzolni a tényleges levélírói profilokat. A fejezetben amellet érvel a szerző, hogy az íráskép az egyik legmeghatározóbb szempont az írnokok azonosításában, ugyanakkor meggyőzi az olvasót arról, hogy az íráskép önmagában nem lehet elégséges alapja a levélírói profilok megalkotásának. Ezzel a nyelvtörténeti szakirodalomban eddig többé-kevésbé általánosan elfogadott tétel is megdőlni látszik, továbbá fölértékelődnek az olyan szempontok, mint a hangjelölés vagy a nyelvjárási jegyek vagy a rövidítések vizsgálata.

A 6. fejezet (75–119) a korpuszban előforduló helyesírási és hangjelölési mintázatokat tárgyalja – ezekből 27 különböző rendszert azonosít a levelekben. A fejezetben olyan, elsöre marginálisnak tűnő problémákat is tárgyal, mint például az elválasztás, betűkettőzés vagy a rövidítések különbségei és lehetőségei az írnokok elkülönítésében. Újszerű és érdekes az a következetes elemzés, amely a néma *h* használata alapján különít el bizonyos írónoki típusokat egymástól.

A kötet 7. fejezete (121–151) a szövegprodukciónak hibáinak és javításainak tipológiáját vizsgálja abban a vonatkozásban, hogy ezek milyen mértékben képesek segíteni a kezek azonosítását. A fejezetben levont végkövetkeztetés szerint a hibázások gyakorisága és jellege inkább segítheti a misszilisek kézzazonosságának tisztázását, mint a hibajavítások jellege. Ez alapvetően a levelek keletkezési körülményeiből vezethető le. Összegzésében megállapítja a szerző, hogy a hibatipológia ezen forrástípus esetében kevésbé informatív tényező, mint a paleográfia, a hangjelölés/helyesírás – vagy éppen bizonyos nyelvjárási jegyek használata.

A következő fejezet (153–199) a nyelvhasználati jegyek szerepét elemzi: megállapítja, hogy az egyén idiolektusa – a korszak hangjelölési és helyesírási rendszeréből következő megszorításokkal – de mégiscsak megjelenhet az egyes írásokban, elsősorban bizonyos lejegyzett nyelvjárási jegyek formájában. A levélírók szociolingvisztikai szempontból értelmezhető sajátosságokat ugyanakkor kevésbé produkálnak, ellenpéldaként talán a levelek egy részében adatolható kétnyelvűség tartozhat ide (199). A pragmatikai sajátosságok vonatkozásában a megszólítások eltérő formái teszik lehetővé, hogy lejegyző személy perspektívája is megjelenjen az iratokban. Összességében azonban elmondható, hogy a korpusz írnokainak elkülönítésében és azonosításában leginkább a dialektológiai markerek voltak a szerző segítségére.

A 9. fejezetben megtörténik a különböző módon megalkotott profilok egymásra vetítése és az adatok, következtetések összegzése. A fejezetben jelentős, kézzel fogható eredményeket summáz a szerző: vizsgálati eredményeit számba véve megállapítja és jellemzi a Svetkovics-levelezés írónoki profiljait. Talán ennél is fontosabb azonban a kutatás részben általánosítható módszertani eredményei: áttekintő értékelést kap az olvasó

arról, hogy – ebben a korpuszban (és ez hangsúlyozandó!) – mely vizsgálati módszerek és eszközök mennyire bizonyultak hatékonyak egy-egy írnok azonosításában. A szerző következtetése szerint a vizsgálatban leginkább a paleográfiai, hangjelölési és nyelvjárási szempontok segíthetik a scriptorok azonosítását, ugyanakkor ezeknél kisebb segítséget nyújthat a hibatipológia, a szövegtagolás és a pragmatikai vizsgálat.

A kötetet záró Mellékletekben (239–248) hasznos összefoglaló táblázatokat találunk a levelek nyelvjárási csoportosításáról vagy a korpusz leveleinek írnoki profilhoz rendeléséről, de helyet kapott itt egy áttekintő ábra a főúri udvar hierarchikus felépítéséről vagy éppen fényképek sorozata a levelek aláírásainak különféle elhelyezéséről is.

4. A Gondolat-Jel sorozat első két kötete azt mutatja, hogy a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány által kiadott sorozat szerkesztői és felelős kiadói gondos válogatás és alapos mérlegelés után döntenek egy-egy munkának a sorozatban való megjelentetése mellett. Az itt ismertetett két „úttörő” kiadvány járulékos feladata volt az is, hogy a tudományos minőséget illetően elhelyezze a Gondolat-Jelet a hazai nyelvtudományi kiadványsorozatok képzeletbeli hierarchiájában. Úgy vélem, az első két kötet szakmai színvonalához való ragaszkodás idővel értékes nyelvtudományi márkává emelheti ezt az új vállalkozást. Az emelkedéshez elengedhetetlenül szükséges felhajtóerőt pedig a következő időszakban megjelenő, hasonló színvonalú új kiadványok szolgáltatathatják.

NÉMETH MIKLÓS
Szegedi Tudományegyetem

A kopenhágai Demonstratio

Sajnovics János, Bizonyítás: a magyar és a lapp nyelv azonos. 1770.

A kopenhágai [első] kiadás hasonmása magyar fordítással. Szerkesztő: SZIJ ENIKŐ.
CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA fordítása tanulmányokkal, különféle mutatókkal.
Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete. Bibliotheca Regulyana 7.
Budapest, 2021. 324 lap.

A tudomány világában számos felfedezés, előrelépés köszönhető a véletlennek (pl. a penicillin felfedezése), vagy eredetileg más irányú kutatás „melléktermékeként” született új eredmény (pl. Amerika felfedezése). A finnugrisztikában talán a legismertebb ilyen „véletlen” a magyar és a lapp nyelv rokonságának tudományosan alátámasztott bizonyítása, amely egy csillagászati vizsgálat, az 1769-es Vénusz-átvonulás megfigyelésének „farvizén” született. A jezsuita szerzetes, SAJNOVICS JÁNOS – aki a szintén jezsuita HELL MIKSA segítőkjeként vett részt az észak-norvégiai expedíción – az (akkor még nem is létező) összehasonlító nyelvészeti metodika ismerete nélkül, matematikai/természettudományos módszertannal állította össze az 1770-ben Koppenhágában, latin nyelven megjelent Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse című munkáját. A történeti összehasonlító nyelvészet egyik alapkövének is tekinthető, SAJNOVICS számára nemzetközi hírnevet (és elismerést) hozó munka hosszú évszázadokig csupán dán és német fordításban